

O'zbekistonda Balet San'ati Rivojlanishining Madaniy Jihatlari: An'analar Va Zamonaviy Innovatsiyalar

A. B. Arislanbaeva¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek baletining paydo bo'lishidan to hozirgi davrgacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqilgan. O'zbek balet teatri klassik rus baleti va milliy raqs an'analarining o'zaro ta'siri asosida vujudga keldi va rivojlandi. Balet san'ati uch yo'nalishda rivojlandi: klassik jahon va sovet merosini rivojlantirish, shuningdek, milliy balet an'analarini yaratish borasidadir.

Kalit so'zlar: o'zbek baleti, mumtoz raqs, milliy balet, klassik raqs, ijodiy uslub.

Kirish

Globalashuv qaytarib bo'lmaydigan xususiyatga ega va u jamiyatning uyg'un rivojlanishi uchun zarur bo'lgan farqlarni yo'q qiladi. Badiiy matnlarni o'rganishning yangilik va arxaizmning mavjudligi, ularning o'zgarishining dolzarbligi ushbu mavzuning etnosan'atshunoslikning nazariy va amaliy muammolarini hal qilishdagi ahamiyati bilan bog'liq. An'ana madaniy merosning bir qismidir va bunday baholash jarayonining o'zi, keyingi assimilyatsiya, shuningdek, avlodlarga o'tish mexanizmi hisoblanadi. Har qanday an'ana - bu davr o'zgarishi, ijtimoiy-tarixiy sharoitlar va xalqlar mentalitetidagi o'zgarishlar bilan bog'liq ravishda rivojlanib, o'zgarib turadi. Etnik an'analar jamiyat tomonidan ijobiy baholanadigan va avlodan-avlodga qayta tiklanadigan merosning bir qismi bo'lib, uni muayyan etnik guruhga muhim mansublik sifatida bog'laydi. San'at va dizaynning hayotiyliigi innovatsiyalarni o'zlashtirish, ularni an'analarga aylantirish qobiliyatidadir. Aytishimiz mumkinki, yangilikni joriy etish lahzasi jamiyat xotirasidan o'chib, bu voqea haqidagi taassurotlar tarixga aylanib qolsa, yangilik an'anaga aylandi².

O'zbek baleti o'zining tarixiy taraqqiyoti va badiiy takomillashuvida katta yo'l bosib o'tdi va mamlakat badiiy madaniyatining jonli hodisasi mavqeiga ega bo'ldi. O'zbek baletining rivojlanish bosqichlari professional badiiy ijodning umumiy qonuniyatlarini ham, hududning tarixiy, madaniy, o'ziga xos xususiyatlarini ham o'zida aks ettiradi. O'zbekistonda balet kabi murakkab teatr va raqs janrining shakllanishi xalq amaliy san'atining boy manbalari va uning milliy o'ziga xosligi bilan bog'liq edi. Klassik balet raqsi va xalq raqs san'ati o'rtasida xoreografik aloqalarning kuchli iplari cho'zilgan. Klassik raqs ijrochilik va xoreografiya mahoratini rivojlantirish va kasbiy takomillashtirish uchun qulay zaminga aylandi. Shu bilan birga, Toshkent teatrining muhim badiiy yo'nalishi klassik raqs xalq o'yinlarining plastik an'analari bilan uzviy uyg'unlashgan balet tilining o'ziga xos uslubini ishlab chiqishdir. O'zbek balet tarixi sahifalari 1933-yildan ochila boshlagan. O'sha paytda birinchi bo'lib "Ayran" balet spektakli namoyish etildi (bastakor N. Roslavets, baletmaster K. Bek, Usto Olim Komilov). Rivojlanish yo'llarini izlashda navbatdagi "Shohida" (1939, komp. F. Tal, baletmaster A. Tomskiy, Usto O. Komilov, M. Turg'unboeva) va "Gulandom" (1940, komp. Brusilovskiy, I. Arbatov, Usto O. Komilov). Bu ilk xoreografik tajribalar milliy raqsni samarali pantomima bilan uyg'unlashtirishga asoslangan edi. 1934-yilda ochilgan balet maktabi o'zbek raqsini o'rgatish bilan birga klassik Yevropa raqsini o'zlashtirish ishlarini boshlab yubordi. O'zbekiston xoreografiya san'ati rivojiga hissa qo'shdi. Uning ustozlari orasida o'zbek xoreografiya ustalari: Yusup Shakarjonov, Usta A. Komilov, Tamara Xonum va Mukarram Turg'unboeyevlar o'zlarining hissalarini qo'shishgan. Klassik raqsni rus balet maktabining iste'dodli vakillari: Sankt-Peterburg Mariinskiy teatrining sobiq

¹ O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti mustaqil izlanuvchisi

² Чернявская, Ю. Народная культура и национальные традиции / Ю. Чернявская. – М., 1998.

solisti, tajribali o'qituvchi - E. Obuxova, o'qituvchilar va xoreograflar N. Egorov, P. Yorkin, V. Gubskaya o'qidi. Ana shu ustalar o'zbek balet san'atiga asos solganlar. "O'zbek balet teatrini yaratish uchun ijrochilar kadrlari kerak edi, san'atkorlarni tarbiyalashning barqaror, tasdiqlangan tizimi kerak edi. Rus balet maktabining an'analari va qonunlari tizimlashtirildi. Agrippina Vaganovaning klassik raqqosalarini tayyorlash tizimi"ni yo'lga qo'ygan³.

1943 yilda taniqli xoreograf Fyodor Lopuxov bastakor S. Vasilenko bilan hamkorlikda "Oq-bilak" baletini yaratdi. Innovatsion xoreograf Lopuxov "haqiqiy" va "fantastik" sahnalarni ajratdi; O'zbek raqslari haqiqiy sahnalarga, klassik raqslar esa fantastik sahnalarga berildi⁴. O'zbek baleti taraqqiyotining hozirgi bosqichida milliy baletni yaratish formulasi o'rnatildi, bunda o'zbek xalq raqsi bilan solishtirganda Yevropa klassik raqsi asosiy ifoda vositasiga aylanadi. Ushbu ijodiy usul teatrda ko'plab baletlarni ishlab chiqarishga asos bo'ldi. A.Navoiyo'zbek adabiyotidan, xalq afsonalari, ertak va masallar mavzularida, Toshkent balet teatridagi chinakam ijodiy hayot 1944 yilda mashhur rus xoreograflaridan biri Pavel Konstantinovich Yorkin bosh baletmeyster etib tayinlanganidan keyin boshlandi. Tajribali xoreograf-o'qituvchi o'z faoliyatini avvalroq - 1941 yilda teatrda ochilgan balet studiyasidagi ishini kuchaytirishdan boshlaydi. Studiyada badiiy havaskorlik jamoalaridan kelgan yoshlar ishtirok etishdi, shuning uchun o'qituvchilarning o'quv jarayoniga alohida munosabati, kengaytirilgan va ayni paytda ixcham (optimallashtirilgan) dars dasturi talab qilindi. Studiyada mumtoz raqsdan E.Obuxova, V.Viltzak va Z.Afanasyeva, duet-mumtoz raqsdan P.Yorkin, N.Egorov, o'zbek raqsidan Usta A.Komilov, M.Turg'unboeva, R.Karimovalar dars berishadi. Dastlab P.Yorkin B.Asafiev va R.Zaxarovning "Baxchisaroy favvorasi" (1945) baletiga murojaat qildi – spektakl yosh ijrochilar uchun mahorat maktabiga aylandi. "Yorkin bu baletni yosh truppada sahnalashtirish uchun eng qiziqarli deb hisobladi, chunki u Pushkin she'riyati baletdagi har bir personajning mohiyatini tushunishga yordam beradi, obrazlarning chuqurligini tushunishga yordam beradi, deb o'ylagan ..."⁵. Dastlabki ijrochilar studiyaning yosh talabalari X.Komilova, B.Zavyalov, R.Urmantsevalar edi. P.Yorkin Toshkent truppasining ijodiy rivojlanish yo'nalishini shakllantiradi, repertuarining asosi sifatida balet klassikasini belgilaydi. "Koppeliya" (1947), "Don Kixot" (1948), "Kichkina dumbali ot" (1948) baletlarini sahnalashtirgan. Ushbu spektakllar truppaning professional darajasini oshirishga yordam berdi va uni yanada murakkab baletlarni yaratishga tayyorladi. 1950 yilda P. Yorkin "Oqqush ko'li" ni (xoreograflar M. Petipa va L. Ivanovlar) sahnalashtirdi. Toshkent sahnasida bosh rollarning ilk ijrochilari L.Başırova, G.Izmailova, B.Zavyalovlar edi. 1954-yildan boshlab o'zbek baletining yangi bosqichi boshlanadi – Toshkent xoreografiya bilim yurtini bitirgan ikki nafar yosh rassomlar teatrga qo'shilishadi. Truppa to'liq professional bo'lib, jahon klassik baletining durdonalarini tomosha qilish imkoniyati mavjud edi. Teatrning yangi klassik spektakllari orasida "Uxlayotgan go'zal" (1953), "Jizel" (1957), "Şopiniana" (1960), "Korser" (1968), shuningdek, zamonaviy sovet baletlari: "Yetti go'zal" (1955) bor.), "Shurale" (1956), "Momaqaldiraq yo'li" (1963), "Spartak" (1967). Truppaning ijodiy dasturi uchta yo'nalishni o'z ichiga oladi: jahon klassik merosi baletlari asos bo'ldi, zamonaviy sovet baletlari spektakllari katta rol o'ynadi va milliy balet yo'nalishi faol rivojlandi. 50-60-yillarda klassik adabiyotga yuzlanish O'zbekiston balet tarixidagi muhim bosqich bo'ldi. Jahon adabiyoti durdonalari bilan tanishish dramaturgiyaning yanada boyishiga, xoreografiya va musiqaning obrazli doirasining kengayishiga xizmat qildi. Spektakllarning eng yaxshilari M. Lermontov nomidagi "Maskarad" (m. L. Laputin, balet. I. Smirnov, 1958 yil), V. Gyugo nomidagi "Kulayotgan odam" (komp. B. Zeydman, balet. M.). Satunovskiy, 1962), A. Pushkin pyesasi asosida «Don Xuan» (bastakor L. Feygin, A. Kuznetsov baleti, 1964), B. Gargi asari asosida M. Ashrafiyning «Muhabbat tumori» (G. Izmailov baleti , 1969) - realistik xoreodram an'alarini tasdiqladi. Ushbu tendentsiyaning cho'qqisi - rejissyor I. Smirnov L. Laputinning "Maskarad"; Bosh rollarda B. Karieva, R. Tanguriyevlar ijro etgan. Baletning murakkab sahna vaziyatlari B.Qoriyevaning azaldan o'z ifodasini topib kelayotgan lirik-dramatik iste'dodini ochib berdi. Uning ijrochilik mahorati ko'p jihatdan o'zbek baletining 60-70 yillardagi yorqin yutuqlarini belgilab berdi. 60-70 yillar ijodiy kashfiyotlarga eng boy davr edi. Klassik va zamonaviy repertuarni o'zlashtirgan teatrda milliy

³ Авдеева Л. Балет Узбекистана. — Т.: Изд. лит. и искусства, 1973. — С. 19—143.

⁴ Авдеева Л. Драатургия балета «Гановар»// Вопросы театра: сб. ст. — Т., 1973. — С. 75—78.

⁵ Ашрафи Ф. Большой театр Узбекистана. — Т., 2003. — С. 5—24.

mavzudagi o'ziga xos baletlar yaratish ustida ish olib borilmoqda. Xoreograflar N.Markaryants, G.Izmailova, A.Kuznetsov, I.Yusupovlar Yevropa klassik xoreografiyasi va o'zbek xalq raqsi sintezining maxsus shakllarini topadilar. "Balet raqsi o'zbek xoreografiyasidan iqtibos keltirmaydi, u mumtoz raqs shakllarini o'zgartirib, o'zining intonatsiyalari bilan nafas oladi", N. sahnalashtirgan "Tanovar" spektaklining xoreografik tili mana shunday xarakterlandi.

Bu ijodiy usul G. Mushelning "Kashmir afsonasi" va M. Ashrafining "Muhabbat tumori" (ikkalasi ham G. Izmoilov baleti), B. Brovsinning "Semurg" (balet) baletlarini yaratishga asos bo'ldi. Xoreografiya: I. Yusupov), "Qirq qiz" L. Feygin va A. Kozlovskiyning "Tanovar" (ikkalasi ham N. Markayants baleti), M. Levievning "Suxail va Mehri" (balet xoreografiyasi Z. Oqilov), U. Musayevning "Afsonalar vodiysida" (balet xoreografiyasi: Y. Skott, Yu. Papko). Aynan shu baletlarda klassik va milliy raqs shakllarini birlashtirish jarayoni boshlanadi. 1984 yilda sahnalashtirilgan U.Musaevning "Tomiris" baleti (baletmeyster I.Yusupov) o'zbek balet san'atida yangi so'z bo'ladi. I.Yusupovning "Tomiris"dagi ijodiy izlanishlari mumtoz raqsni O'zbekistonning an'anaviy raqs madaniyati bilan uzviy uyg'unlashtirgan. Zamonaviy tafakkuri, simfonik umumlashtirish chuqurligi bilan ajralib turadigan "Tomiris" milliy balet san'atining yorqin namunalaridan biriga aylandi. 2016 yilda ushbu spektakl yangilangan ssenografiya bilan tiklandi. Balet premerasi XX-XXI asrlar bo'yida. Ular repertuar tanlashda o'ziga xosligi va ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi. Bular U.Musaevning ulug'vor "She'riy miniatyuralar" va A.Adamning klassik "Korsar" asari, F.Amirovning sharqona lazzatga to'la "Ming bir kecha" baleti, ifodali va jo'shqin baletdir. A. Xachaturyanning "Spartak". Bu yillarda o'zbek balet sahnasi san'atkorlari – A.Shalberkin, V.Gellertov, E.Menaliev, T.Muxamedova, A.Babajonovlarning iste'dodi ochildi. "Baxchisaroy favvorasi", "Oqqush ko'li", "Uxlayotgan go'zal", "Shelkunçik", "Jizel", "Korsar", "Romeo va Julietta", "Zolushka", "Don Kixot" yangi talqinda sahnalashtirilgan. va yangilangan ssenografiyasi Raymond" va boshqalar 1997-yilda "Bolshoy teatr" jamoasi S.Yudakovning (baletmeyster B.Ayuxanov) "Nasriddin hiylalari" nomli birinchi o'zbek hajviy baletini sahnalashtirdi. 2005 yilda milliy balet A. Ergashevning (baletmeyster G. Aleksidze) "Humo" spektakli bilan boyidi. nomidagi Bolshoy teatrining yaqin tarixida ma'lum bir davrda. A.Navoiy teatr binosining uzoq davom etgan restavratsiyasi (2012–2016) bilan bog'liq inqirozga yuz tutmoqda. Jamoa "Turkiston" kontsert zalining sahnasida ishladi, u jihozlanishi bilan balet teatri ehtiyojlaridan yiroq edi. Ammo teatr truppaning ijodiy salohiyati va professional darajasini saqlab, qiyin o'tish davridan omon qolishga muvaffaq bo'ldi. 2017-yilda bir nechta balet premyeralari bo'lib o'tdi: M. Bafoyevning "Xamsa" (balet xoreografiyasi Z. Nurimbetov), P. Chaykovskiy musiqasiga "Francesca da Rimini" (sahnalashtirilgan Sh. Tursunov, xoreografiyasi A. Mo'minov), A. Melikovning "Ikki yurak she'ri" (sh. Tursunov, xoreografiyasi I. Chernishov). So'nggi o'n yillikda yosh balet raqqosalari – N. Xamraeva, T. Shangariev, Z. Fazlutov, O. Ivanova, V. Bondyas ijodiy faolligi oshgani bilan ajralib turdi. Zamonaviy davrda Toshkent teatri faoliyati o'z repertuarida mumtoz baletning eng yaxshi namunalarini asrab-avaylashga qaratilgan. Katta teatrning har bir teatr mavsumi repertuarining asosi. A.Navoiy mumtoz balet spektakllari – "Oqqush ko'li", "Uxlayotgan go'zal", "Shelkunçik", "Jizel", "Don Kixot", "Korsar". O'zbekiston balet teatri tashkil topganiga sakson yildan oshdi. U milliy balet rivojining barcha bosqichlarini puxta egallagan: pantomima baletidan tortib, divertissement tipidagi baletgacha, klassik va xalq raqslarining farqlovchi raqamlarigacha, mumtoz va o'zbek xalq raqslarining plastika sintezi aks ettirilgan ko'p pardali syujetli spektaklgacha. erishilgan. O'zbek balet teatri klassik rus baleti va milliy raqs an'alarining eng keng o'zaro ta'siri asosida vujudga keldi va rivojlandi. O'zbekiston baleti mamlakatimiz zamonaviy madaniy makonining muhim qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Авдеева Л. Балет Узбекистана. — Т.: Изд. лит. и искусства, 1973. — С. 19—143.
2. Авдеева Л. Драматургия балета «Тановар»// Вопросы театра: сб. ст. — Т., 1973. — С. 75—78.
3. Ашрафи Ф. Большой театр Узбекистана. — Т., 2003. — С. 5—24.
4. Насибулина Л. Некоторые вопросы становления национального узбекского балета// Искусство XXI века: диалог поколений: Сб. докл. — Т., 2015. — С. 10—14.

5. Вопросы преимственности в узбекском хореографическом искусстве: Сб. материалов республиканской научно-практической конференции ТГВШНТиХ. — Т.: MUMTOZSOZ, 2015. — С. 29— 31, 52—55, 170—175.

